ISSN 2078-6441. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2018. Випуск 52. С. 15–26.
Visnyk of the Lviv University. Series Geography. 2018. Issue 52. P. 15–26.
http://dx.doi.org/10.30970/vgg.2018.52.10165

УДК 911.52

НАЗВИ “РУСЬ”, “ЧЕРВОНА РУСЬ” НА КАРТАХ ЄВРОПИ XIV–XVIII ст.

Андрій Байцар, Ірина Байцар

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,
e-mail: andro1966@ukr.net

Походження назви “Русь” здавна цікавило географів та істориків. Воно стало об'єктом численних домислів і гіпотез, викладених у дослідженнях географічного та історико-лінгво-культурологічного напрямів. Нагромаджена за два останніх сторіччя мовознавча, історична та географічна література, присвячена імені Русь, – величезна.

За допомогою збереженого іноземного картографічного матеріалу XIV–XVIII ст., у якому є назви Русь, Червона Русь для позначення української етнічної території або її частин, досліджено їхнє місцезнаходження в різний історичний період.

Проаналізовано розвиток і становлення картографії цього періоду. Розглянуто використання назв “Русь”, “Червона Русь” європейськими картографами. Описано погляди дослідників, що вивчали це питання в різні періоди.

На підставі детального опрацювання й аналізу наукових і картографічних джерел, узагальнення результатів регіональних і локальних мовознавчих, історико-лінгвіністичних та географічних досліджень топонімії України простежено зміни в назві “Русь” на європейських картах протягом досліджуваного періоду.

Хронологічно висвітлено основні картографічні твори, на яких відображена Русь. Зроблено опис багатьох старовинних карт. На засадах опрацювання значної кількості картографічних і літературних джерел хронологічно висвітлено історію картографування території України.

Ключові слова: Русь, Червона Русь, Біла Русь, Чорна Русь, карта.

Україна на стародавніх картах Європи і світу була у полі зору досліджень українських і російських учених ще в XIX–на початку XX ст. Зокрема, український картограф В. Кордт видав серію “Материалов по истории русской картографии”. Найбільш цінна його книга з історії картографії України надрукована в міжвоєнний період [7, 8]. Картограф В. Ляскоронський в українській історіографії започаткував дослідження іноземних карт і атласів XVI–XVII ст., на яких були позначені території нашої держави [10].

В еміграції карти України досліджував С. Шелухін. У радянський період українською картографією займались П. Тутковський, С. Рудницький та ін. Історичне картознавство України набуло особливого розвитку в наш час. З'явилась низка картографічних досліджень Я. Дашкевича, М. Вавричин, У. Кришталович, Р. Сосси, К. Галушко, Т. Люти та ін.

У 2000 р. спільними зусиллями Національної академії наук України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника проведено міжнародну наукову конференцію “Картографія та історія України”, присвячену 400-річчю від народження Гійома Левассера де Боплана [5].

Русь, Руська земля – таку назву, як відомо, мала держава, що виникла в другій половині IX ст. у середній течії Дніпра, серед українського племені полян, з центром у Києві. Назва "Руська земля" виникла подібно до інших літописних найменувань (Лядська земля, Болгарська земля, Угорська земля) від спільної назви народів, що заселяли цю територію, згодом етнонім (назва народу) перетворився в політонім (назва політичного утворення). Спочатку Руська земля, імовірно, охоплювала Середню Наддніпрянщину. У середньовічних джерелах територія Русі здебільшого була обмежена Київською, Чернігівською та Переяславською землями, цієї назви не вживали на означення Галичини чи Новгородської землі. Після татаро-монгольської навали назва поширилась на інші східнослов'янські землі, де були парафії християнської церкви візантійського обряду (так звана русьска віра): з'явилися Біла, Чорна, Червона, або Галицька, Мала Русь.

У X ст. візантійський імператор Костянтин Багрянородний написав твір "Про управління імперією", де землі на північ від Чорного моря, відомі давньогрецьким географам як Скіфія, назвав словом Ῥωσία. Форма з двома літерами "с" у грецьких текстах трапляється лише з XIV ст. У Московщині термін "Руссія" для позначення власної країни почали вживати лише з XV ст. Від останньої чверті XVI ст. в титулатурі великих князів московських, за прикладом монархів Литви і Польщі, стали використовувати слово "Руссія". У XVII ст. його змінено на "Россія" під впливом церковно-книжної традиції. Зазначимо, що термін "Росія" в літописах Київської Русі не зустрічається. Уперше це слово у східнослов'янських працях трапляється лише 1387 р. у назві титулу митрополита Київського і "всія Росѣя" Кипріяна, а з двома літерами "с" це слово почали вживати лише з XV ст.

Без сумніву, "Московщина" (Росія) вкрала (загарбала) нашу (українську) назву Русь, яка питомим змістом – етнічним, географічним, геополітичним – цілком відповідає сучасному термінові Україна. Назва великої могутньої країни була свідомо перенесена у XV–XVI ст. на невелику частину цієї держави й це дало змогу Московщині, привласнити хоча й підроблену, та все ж таки давню історичну спадщину Київської Русі. Вирішити проблему зміни назви імперії (і то не повною мірою) зміг аж Петро I, який у 1713 і 1721 рр. видав укази про офіційне перейменування.

У латинських, західноєвропейських джерелах "Русь" мала декілька назв, що відрізнялись написанням: ***Ruthenia*** (Рутенія), ***Russia***, ***Rusia***, ***Rossia***, ***Ruscia***, ***Roxolania*** (Роксоланія). Латинську назву Русі Рутенія майже не використовували щодо Північно-Східної Русі (Московії), а вживали тільки стосовно українських етнічних земель та частково білоруських.

Назва "Русь" охоплює простори від Карпат до Білого моря. Картографи в Європі знали про наявність Галицької Русі та Новгородської Русі й, окремої від них Московії. Цікаво, що назва "Rossia"є і на карті Британських островів 1546 р. Георга Лілі.

У західноєвропейській картографії лише в XII ст. позначено Русь на карті світу. Назва стосувалася переважно Середнього Придніпров'я. З часом назва "Русь" поширилася по периферії – на заході, а потім на півночі. З'явлася вона лише на північноєвропейських картах – в Англії, Ісландії та Нижній Саксонії.

Пам'яткою світової картографії є карта світу 1154 р. арабського географа Абу-Абдаллага Мухаммеда аль-Ідрісі (1099–1164). Конрад Міллер 1928 р. зробив латинізовану копію карти аль-Ідрісі. *На карті аль-Ідрісі не тільки показано територіальне розміщення України, а й уперше наведено назву "Rusia" (Русія, Русь)*: Ard al Rusia – земля Русії (територія Лівобережної та Правобережної України); muttasil ard al Rusia – з'єднана

земля Русії; minal Rusia al tuani – від Русії залежні. Позначено та підписано річки Дніпро, Дністер, Дунай, а також Київ (Kiau) та інші українські міста.

За А. Чекіним, назва "Русь" (Dascia et Russia) позначена біля гирла Дунаю на англійській Солійській карті ("Карті Генріха Майнцського") XII–XIII ст. [3].

Назва "Rusia" (Русь) фігурує також на Ісландській карті середини XIII ст. На цій мапі позначені лише три міста в Європі: Рим, Константинополь і Київ (Kio). На карті Джона Воллінгфордського середини XIII ст. є написи "Russia", "Comannia" (Куманія – "Половецька земля"). На німецькій Ебсторфській карті XIII ст. показано державу Русь (Rucia regio), Київ (Kiwen). У легенді карти зазначено античні народи (скіфи, алани, даки, сармати, гети, калліпіди, позначено Карпати. На англійській Герефордській карті датованій межею XIII і XIV ст., зафіксовані слов'яни (Sclavi) і Русь ("Hec et Rusia" – "тут є Русь").

На третій карті-портолані (зі збірок Паризької національної бібліотеки; складена на Мальорці) Середземного та Чорного морів картографа другої чверті XIV ст., ***Анджеліно Далорто*** (Ангеліно Дульсерт; Dulcert Angelino, Angellino de Dalorto) ***1339 р.***, є напис великими літерами *RUTENIA* (біля витоків Дніпра). Ліворуч напис *montes Rossie* (гори Русі) і малюнок гір, з яких у бік Чорного моря витікає Дніпро. Нижче "гір Русі" ще кілька дрібних написів *Rossia.* На його першій карті-портолані (1325–1330 рр.) Середземного та Чорного морів є напис *"RUTENIAM"* (біля витоків Дніпра).

Також на карті зображено Львів (... *de Leo*) як європейське місто з прапором, герб якого є в кастильському гербовнику "Книга знань про всі королівства". Це одне із перших зображень Львова. Києва на цій карті немає. Натомість в українських причорноморських степах на Лівобережжі є країна ALIANIA (Аланія), на Правобережжі – країна BURGARIA, на схід від Аланії – країна Куманія (QVMANIA). Під написами ALIANIA та QVMANIA зображені символи влади Золотої орди (тамга Бату (Батия) з півмісяцем). На краю карти на схід від Причорномор'я, зображений хан Узбек і ті ж символи.

На мапі ***1367 р.*** венеціанських картографів і купців XIV ст., братів ***Франциска й Домініка Піццигані*** (*Pizzigani*) є теж написи: *Rossia*, *Rutenia qu Rossia* і двічі *Rutenia q Rossia*, де "qu" і "q" – скорочення від quasi. Це можна перерекласти як "Рутенія можливо Русь", тобто укладачі карти чомусь не були впевнені в правильності такого порівняння назв однієї території. Можливо, за звичкою до суто латинського Rutenia. Формат мапи – 138×92 см. Карта була призначена для торговців та мореплавців і містила докладні коментарі маршрутів, географічних об'єктів та історичних місць.

У каталонському атласі ***1375 р.*** єврейського картографа ***Авраама Крескеса*** (Cresques Abraham; 1325–1387) та його сина ***Ієгуди Крескеса*** поміщена мапа "Panel 4 – Eastern Europe" (Східна Європа), що має червоно-синій напис *ROSSIA* (на правому березі Дніпра). Ліворуч зображені гори, підписані *munt lussom de rossia.* На карті є Львів (*cintat de Leo*), Київ (*Chiva*). Львів позначено як європейське місто з прапором, герб якого є в кастильському гербовнику "Книга знань про всі королівства". Київ розміщено в середній течії Дніпра; в українських причорноморських степах, на Лівобережжі – країна CCUMANIA, на Правобережжі – країна BURGARIA, на схід від Куманії – країна ALIANIA (Аланія).

Близько ***1380 р.*** на карті-портолані каталонець ***Г. Солері*** (Guillem Soleri) на північ від Чорного моря поблизу витоку Дніпра навів напис *Rossia* (Русь). Карта не датована, однак є підпис "Guilmus Soleri civis maioricaru me fecit". Зберігається в Паризькій національній бібліотеці.

На карті світу ***1457 р.*** (перевидана 1912 р.), виконаній у птолемейському стилі, флорентійського вченого ***Паоло Тосканеллі*** (Paolo dal Pozzo Toscanelli; 1397–1482) вздовж Дніпра з півночі на південь нанесено напис *Roßia* (Русь). Також є напис *Ronia* (права частина слова, в цьому випадку, згладжена і більше нагадує літеру “П”) поблизу Дністра (в Галичині).

Карта Світу ***1459 р.***венеціанського монаха ***Фра Мауро, або Мавро*** (Fra Mauro; 1385–1459) – одне з перших історичних джерел, у якому виділено три “кольорові” частини Русі: *Червона Русь* (***Rossia Rossa***), *Чорна Русь* (*Rossia Negra*), *Біла Русь* (*Rossia Biancha*). Оскільки ж автору особистого не були добре відомі східнослов’янські землі, то в цьому регіоні зроблено низку грубих помилок.

Зокрема, територія в районі Наддніпров’я (українські землі Великого Литовського князівства) названа *Червоною Руссю (Rossia Rossa).* Біла Русь (Rossia Biancha) у Фра Мауро, як і в більшості західноєвропейських авторів XIII–XVI ст. – це синонім або Великого Новгорода або його частини, що була заселена колись народністю вепсів (є на карті між Волгою та Білим озером). Чорна Русь (Rossia Negra) показана на правому березі р. Ока, це переважно північно-західна частина руських земель (теперішня Білорусь).

Німецький теолог, католицький кардинал ***Микола Кузанський*** (нім. Nicolaus Krebs, Nikolaus von Kues, Chrifftz, лат. Nicolaus Cusanus; 1401–1464) близько ***1460 р.*** склав рукописну мапу Середньої Європи, яка не збереглася в оригіналі, проте дійшла до наших часів завдяки пізнішим копіям. Карта першою була гравійована на міді в м. Ейхштедте 1491 р.

На карті є назви: RVSSIA (охоплює Західну Україну) та RVBRA RVSSIA *(Червона Русь;* охоплює південний захід України, середню течію Південного Бугу). *На цій карті Микола Кузанський вперше позначив регіон Поділля.* Біла Русь (RVSSIAE ALBAE PATS) віднесена до Новгородської землі. Позначено також місто Київ (CHIOVIA). Білоруські землі віднесено до Великого Князівства литовського (LITVANIA MAGNUS DVCATVS). Двічі використано напис Литва (LITVANIAE).

Карта М. Кузанського ***1491 р.*** під назвою “Tabvla Moderna Sarmatiae Eur.” опублікована у Римському виданні “Географії” Птолемея (Argentorari, 1513). Написи на карті – *Русь (Rvssia)* та Поділля (Podolia). На ній позначено р. Дніпро, Київ та низку інших українських міст. Назва Біла Русь означає Московію (Russia Alba sive Moscovia); це місцевість на схід від Дніпра (Борисфена).

У Нюрнберзі ***1493 р.*** опубліковано карту [Карта Середньої та Східної Європи] без назви. Автори – Єронім Мюнцер (Hieronymus Münzer; 1447–1508) та Микола Кузанський. Формат карти – 57,8×39 см, мова – латинська. Розміщена у книзі: **“**REGISTRUM HUŸUS OPERIS LIBRI CRONICARUM CVM FIGURIS ET IMAGINIBUS AB INITU(M) MUNDI…”. На карті напис *Russia* (Русь) є на схід від Лівонії.

Бернард Ваповський (Bernard Wapowski; 1450–1535; перший український професійний географ та картограф) на початку XVI ст. працював разом з картографом ***Марко Беневентано*** над картою Центральної Європи, яку видано ***1507 р.*** як “Tabula Moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Lithuanie” в Римському виданні “Географії” Птолемея. Правобережну Україну тут позначено як Поділля (*Podolia*) та Русь (*Rusia*), Лівобережну Україну – Тартарію *(Tartaria*). Біла Русь, або Московія (*Rvssia Alba sive Moskovia*), міститься на схід від Дніпра, на північ від Тартарії.

Мапа ***1522 р.*** "Tabula nova Polonia, Ungariae, & Russiǽ" (Нова карта Польщі, Угорщини та Русі) німецького картографа ***Лоренца Фрі*** (Lorenz Fries; 1489–1550) є поєднанням картографії Птолемея з новими політико-географічними даними епохи. Правобережна Україна на ній позначена як Поділля (Podolia) та Русь (Russia). Картографічна неточність – Карпатські гори надруковані перевернутими.

У ***1540 р.*** (1568 р. нова редакція) ***Себастьян Мюнстер*** видав карту "POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA" (Нова карта Польщі та Угорщини). Уперше її надруковано в "Географії" Птолемея (редакція С. Мюнстера). У виданнях 1545 і 1552 рр. заголовок у назві карти має позначення "XX", в інших виданнях – "XV". Формат – 34,5×25,7 см. Її регулярно перевидавали в 1542, 1545, 1551, 1552 аж до 1628 р. (близько 40 видань).

На цій карті чи не вперше є регіональні назви українських земель: *Rvssia (Русь)* зі Львовом (Leopol), *Podolia (Поділля), Volhinia (Волинь), Pokutze (Покуття), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія)*, Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przecopen[sis] (Перекопська Татарія) (останні дві території належать до Північного Причорномор'я і Кримського півострова). Показано сусідів українських історико-культурних регіонів – Молдавію (Mvldavia), Трансільванію (Transilvania), Волощинину (Valachia) та ін.

Московія і *Alba Rvssia* (*Біла Русь*) розміщені на схід від Дніпра, у районі Десни і Сейму. Розташування річок та міст на мапі ще доволі приблизні, однак, можна чітко локалізувати Сейм (де видно Путивль і Рильськ) та Десну. За ними на мапі починається Московія. Цікава назва міста Москва – Moschia (Мосхія). У праці В. Татищева та Г. Міллера "Исторiиа россійская с самых древниейших времен неусыпными трудами через триттсать лѣт собранная и описанная покойным тайным совѣтником и астраханским губернатором Васильем Никитичем Татищевым: Том 2" (1773) теж згадано топонім Мосхїя (ріка).

Подібною також є карта С. Мюнстера "Новий опис Польщі та Угорщини", видана 1559 р. На ній позначено ті самі українські регіони, і теж без кордонів, показано гори Карпати (без назви). Імовірно, карта С. Мюнстера складена на основі карт Б. Ваповського.

Якщо у С. Мюнстера є назви українських регіонів без адміністративних кордонів, то на карті "Європа…" фламандського картографа та географа ***Ґерарда Меркатора*** (Gerhardus Mercator; 1512–1594) ***1554 р***. вони вже позначені. Це настінна карта розміром 165×135 см (65×53 дюймів) на 15 аркушах. На ній українські землі представлені тільки Поділлям (*Podolia*). Карта "Європа…" з уточненнями перевидана в атласах Меркатора: "Атлас Європи" 1570–1572 рр. та "Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura; 1595." (Атлас, або космографічні міркування про створення світу і вид створеного). Саме у виданні 1595 р. вперше тематичну, детально опрацьовану збірку карт названо атласом. Відоме видання мапи 1589 р.

Українські історико-географічні регіони з межами виділив Ґ. Меркатор і на карті "Lithuania" (Литва), видана в Амстердамі (1595). Карта теж поміщена в "Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura". На ній землі України представлені *Волинню* (*Volynia*), *Поділлям* (*Podolia*) та *Руссю* (*Rvssia*). Карту неодноразово перевидавали окремо та в атласах.

У зазначеному атласі поміщено і карту "Rvssia cum Confinijs". Як і на попередній, тут виділено українські регіони: *Волинь* (*Volynia*), *Поділля* (*Podolia*) та *Русь* (*Rvssia*).

Італійський картограф ***Жироламо*** (***Джироламо***) ***Рушеллі*** (Girolamo Ruscelli; 1520–1566) у ***1560 р***. видав карту "POLONIA ET HUNGARIA NUOVA TAVOLA" (Нова карта

Польщі та Угорщини). Карта надрукована у Венеції і цікава тим, що на ній є регіональні назви українських земель: *Rossia Rossa* (*Червона Русь*) на схід від Volhinia (Волині), Podolia (Поділля), Codimia (Кодимія).

Польський картограф ***Вацлав Гродецький*** (Wacław Grodziecki; бл. 1535–1591) переробив карту Б. Ваповського і видав її ***1562 р***. у Базелі (рукописний варіант завершений 1558 р.) з дедикацією польському королю Сигізмунду Августу. Порівняно з картою Б. Ваповського В. Гродецький доповнив її територією над Дніпром, Прип'яттю, долішнім Дністром і Бугом.

Карта мала масштаб 1:750 000 та доданий індекс з 724 географічними назвами (були й інші окремі уточнення змісту). В. Гродецький позначив на ній татарське прикордоння й називав його "пограничними місцевостями" (finitimarumque locorum). У зменшеному вигляді карту опублікував видатний фламандський географ та картограф ***Абрагам Ортеліус*** (Abraham Ortelius; 1527–1598) у всіх виданнях атласу світу "Theatrum Orbis Terrarum" (Театр земель світу) – від першого з латинським текстом 1570 р. (Антверпен) до 1592 р.

Назва карти: "POLONIAE FINITIMARUMQUE LOCORUM DE/CRIPTIO. AUCTORE WENCESLAO GODRECCIO. POLONO" (Польща, описана в [її] кордонах і місцевостях Вацлавом Гродецьким, поляком). На ній позначені межі й назви: *Русь* (*Rvssia*) (до складу якої входять Руське, Белзьке та Берестейське воєводства з містами Холм та Ярослав), *Поділля* (*Podolia*) та *Волинь* (*Volhinia*). Крім Львова, на мапі є й інші галицькі міста, зокрема, Галич (Halycz), Рогатин (Rohatina), Долина (Dolina) та ін. Межа між Руссю та Поділлям проведена по р. Збруч, між Волинню та Поділлям – по р. Случ. Це надалі стало стандартом подачі адміністративного устрою Західної України до кінця XVIII ст.

Карта має багато неточностей. Наприклад, помилковою є локалізація Снятина в складі Молдавії (Moldaviae Pars), адже місто у той час входило до складу Руського воєводства Речі Посполитої.

Відомо багато копій цієї карти в атласах малого формату, виданих наприкінці XVI– на початку XVII ст. Одна із копій, видана в Кельні 1592 р., мала таку назву: "POLONIAE FINITIMARUMQUE LOCORUM DE/CRIPTIO AUCTORE WENCE/LAO GODRETCIO POLONO JOHANN BUSSEMECHER EXC. HENRICUS NAGEL FECIT" (Польща, в її межах і територіях, описана Вацлавом Гродецким, поляком, зображена Йоганном Буссемехером, виконана Генріхом Нагелем).

У 1595 р. карту Польщі В. Гродецького в атласах А. Ортеліуса замінено картою чеського картографа ***Андрія Поґрабки*** (Andreas Pograbius, Andrzej Pograbski, Andrea Pograbio). Перший варіант цієї карти "Poloniae Lituaniaeque descriptio. Auctore Wenceslao Godreccio; et correctore Andrea Pograbio Pilsnensi" вийшов у Венеції 1570 р. як окрема публікація.

Також у Венеції ***1570 р.*** видано карту А. Поґрабки "Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio" (Частини Європейської Сарматії…), формат карти – 47,3×69 см. Із українських земель виділено *"Русь, відома як Роксоланія"* (*Rvssia, A Ptol Roxolania*), Поділля (*Podolia*), Волинь (*Volhinia*) та Кодимію (*Codimia*). Позначено багато міст, серед них і Львів (Leopolis). У ділянці Причорномор'я, біля Дніпровського лиману (на Лівобережжі) є напис SCYTHIAE PARS (СКІФІЯ).

Лише ***1677 р.*** на карті "Moscovie dite autrement Grande et Blanche Russie" (Європейська карта Росії) французького географа та картографа ***П'єра Дюваля*** вперше,

окрім уже звичних позначень для Росії: Московія і Біла Русь, наведено синонім "Велика Русь". У сучасній науці термін "Велика Русь" практично не використовують.

Червона Русь. Червона Русь (лат. *Russia Rubra*, *Rus Rubra*, *Ruthenia Rubra*; *пол. Ruś Czerwona*) – історична назва Галичини, уперше вжита в Хроніці Констанцького собору Ульріха фон Ріхенталя (1420-ті роки) і популярна переважно в польських джерелах XVI–XVIII ст. для означення колишнього Галицького князівства (за адміністративним поділом у XV–XVIII ст. – Руське та Белзьке воєводства Польського королівства). Інколи цю назву поширювали і на східні українські землі.

Польський історик та географ початку XVII ст. Шимона Старовольский називає "Червоною Руссю" всі українські землі. В його описі Червона Русь на півдні межувала з Угорщиною, Молдавією, Бессарабією; на півночі – з Білою Руссю, яка лежить понад річками Стир і Прип'ять; на заході – з Малою Польщею; на сході – зі степами Скіфії та царством Московії.

Географи та картографи Європи Червоною Руссю називали переважно територію Галичини. Іноді цю назву вони поширювали на всю Правобережну Україну (починаючи від Джакомо Гастальді (1548). На початку 1700-х років назва Червона Русь охоплювала територію і Лівобережної України. Це простежено на картах Абрахама Алларда (1710), Нікола де Фера (1716) та ін.

Назва "Червона Русь" – книжного походження, місцеве населення не використовувало її. Виникла, імовірно, під впливом поширених у народів Сходу географічних назв, у яких кольори позначали сторони світу. Деякі польські вчені здійснювали безпідставні спроби пов'язати назву "Червона Русь" із Червенськими градами для того, щоб поширити на всю територію Червоної Русі тенденційні висновки про "неукраїнський характер" Червенських градів.

На Карті Світу ***Фра Мауро 1459 р.*** територія в районі Наддніпров'я (українські землі Великого Литовського князівства) названа *Червоною Руссю* (*Rossia Rossa*). На мапі Середньої Європи ***Миколи Кузанського 1491 р*** є назва *RVBEA RVSSIA* (Червона Русь) (охоплює південний захід України, середню течію Південного Бугу).

На картах ***Джакомо Гастальді 1548 р.*** "Polonia et Hungaria Nova Tabula" (Нова карта Польщі та Угорщини) та "MOSCHOVIA TABULA NOVA" (Нова карта Московії) чи не уперше використано назву Rossia Rossa (Червона Русь) щодо Правобережної України. На мапі "MOSCHOVIA TABULA NOVA" напис ROSSIA BLANKA (Біла Русь) поміщений між Великим Новгородом (Nouugardia) і Холмогорами (Colmogora).

Французький географ і картограф ***Нікола де Фера*** (Nicolas de Fer; 1646–1720) на карті "Carte des Estats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne; sur la Mer Baltique", виданій у Парижі ***1700 р.***, навів написи *Русь Червона Польська* (*Russie Rouge Polonoise*), Русь Біла або Литовська, Московське Царство або Велике князівство Московське та ін. Масштаб – 1:4 200 000, формат 35×43 см. Оригінальна карта складається з двох частин. Волинь (VOLHONIA) разом з Поділлям (Podolie), названа "Ukraine" (Україною) та "Pays des Cosaqyes" (Країною (землею) Козаків). Землі Волині (Volhonie) простягаються від Західного Бугу на лівобережжя Дніпра та до Причорномор'я.

Голландський картограф та видавець ***Пітер ван дер Аа*** (Piter van der Aa; 1659–1733) на карті ***1710 р.*** "*Ukraine, grand pays de la Russie Rouge*, Kartenmaterial, avec une partie de la Pologne, Moscovie, Bulgarie, Valachie, Podolie et Volhynie" (*Україна, земля Червоної Русі,* що межує з частиною Польщі, Московії, Болгарії, Валахії, Поділля і Волині)

Україну ототожнив з Червоною Руссю. Карту неодноразово перевидавали, зокрема, 1714, 1729 рр. та ін.

На карті ***1710 р.*** голландського картографа та гравера ***Абрахама Алларда*** (Abraham Allard; 1676–1725), "Sades Belli in POLONIA et in Moscovia…" "Ukraina" охоплює Правобережжя та Лівобережжя. До України (Ukraina) належить Поділля (Podolia). Окремо виділено Волинь (Volhynia). Напис *Russia Rubra* (Червона Русь) зроблено двічі. Перший для Галичини та Покуття (Pokutta); другий накладається на напис "Ukraina" й охоплює Правобережну та Лівобережну Україну. На півдні України є напис "Cosakki Saporoski" (Запорозькі Козаки).

Німецький географ і картограф, фундатор німецької школи видання атласів, засновник картографічного видавництва в Нюрнберзі, ***Йоганн Баптист Гоманн*** (Johann Baptist Homann; 1664–1724) ***1712 р.*** видав карту "Vkrania quæ et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiæ, Moldaviæ, Minoris, Tartariæ provinciis" (Україна чи Козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії). Інший український варіант назви карти – "Україна, що є Землею Козаків з сусідніми провінціями Валахії, Молдавії, Малої Татарії представлена Йоганом Баптистом Гоманом". Написи "*Russia Rubra*" (Червона Русь) та "Ukraina" (Україна) зроблені паралельно через усю українську етнічну територію.

У ***1716 р.*** Нікола де Фер видав ще одну карту "L'Europe suivant les nouvelles observations_de Mrs de l'Académie royale des sciences" (Європа…). На карті (південь України) є напис "Pays des Cosaques" (*Країна* (*земля*) *козаків*). Напис "*Russie Rouge"* (Червона Русь) охоплює все Середнє Придніпров'я (Правобережне та Лівобережне). Позначено Поділля (Podolie), Волинь (Volhinie) та інші українські землі. На карті є два написи Волинь (Volhinie): перший – на Поліссі, другий – у гирлі Дніпра (на землях Запорізької Січі).

Ще ***1655 р. Нікола Сансон*** видав мапу "Estats De La Couronne De Pologne ou sont les Royaume de Pologne, Duches et Provinces De Prusse, Cuiave, Mazovie, *Russie Noire* &c Duches De Lithuanie, Volynie Podolie &c. De L'Ukraine & c . . . 1655" (Карта Польського королівства...), де серед українських земель позначено *Чорну Русь* (Russie Noire) – територію Західної України. Однозначно, що Н. Сансон вжив неправильну назву цієї частини Русі випадково. Цю неточність, власне, зрозумів і виправив його син Адрієн Сансон (Adrien Sanson; помер 1718 р.). Він 1706 р. змінив назву однієї зі своїх з братом основних карт регіону з Чорної (Noir) Русі на Червону (Rouge). Причина помилки, мабуть, у тому, що він отримував знання й інформацію про території з усіх доступних джерел, зокрема, від мандрівників або дипломатів, які могли ліпше знати російську (московську) мову, ніж місцеву українську (русинську). У той час Західну Україну називали, швидше, не Червоною Руссю, як це заведено вимовляти нині, а на давньоукраїнський взірець Чормной Руссю з м'якою вимовою першого "о". У словнику Даля можна легко відшукати давньоруське слово *чермний*, що означає темно-червоний, бурий. Отже, сплутати російське (московське) слово чорний і давньоукраїнське (русинське) чормний дуже просто, особливо іноземцю. Саме так Червона Русь майже на 70 років стала Чорною в багатьох французьких та інших європейських джерелах.

Назва "Чорна Русь" (Russie Noire) щодо Галичини зафіксована ще в атласі ***1755 р.*** ("Atlas Methodique, Compose pour l'Usage de son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince d'Orange et de Nassau Stadhouder des Sept Provinces-Unis…" за редакцією французького картографа Жана Паларета (Jean Palairet; 1697–1774).

Після 1772 р. для Червоної Русі австрійська влада офіційно ввела назву Галичина й Володимирія (Галіція й Лодомерія), однак подеколи (у науці й публіцистиці) далі вживали назву Червона Русь.

Наприкінці XIX–на початку XX ст. окремі автори з числа москвофілів пропагували термін "Червона Русь" для штучного протиставлення українців Галичини решті українського народу.

З 1920 р. польська влада дала Галичині штучну назву "Східна Малопольща" (Malopolska Wschodnia). У польській публіцистиці 1920–1930-х років термін "Червона Русь" писали як "Червенська Русь", або "Червенська земля".

У сучасній науковій літературі на позначення південно-західної частини Київської Русі до XIV ст. вживають терміни "Галицька земля", "Галицько-Волинське князівство", "Галицько-Волинська Русь", а починаючи з XIV ст. – "Галичина, "Західна Україна".

Отже, назва "Rusia" (Русія, Русь) уперше зафіксована на карті світу (1154) арабського географа Абу-Абдаллага Мухаммеда аль-Ідрісі.

Поряд із загальною назвою "Русь" західноєвропейські картографи вживали і регіональні варіанти: Червона Русь, Чорна Русь та Біла Русь.

На Карті Світу 1459 р. венеціанського монаха Фра Мауро чи не вперше виділено три "кольорові" частини Русі: Червона Русь (Rossia Rossa), Чорна Русь (Rossia Negra), Біла Русь (Rossia Biancha).

Географи та картографи Європи Червоною Руссю називали переважно територію Галичини, інколи поширюючи назву на всю Правобережну Україну, а на початку 1700-х років і на територію Лівобережної України.

Щодо Білої Русі, то в XV ст. і до середини XVI ст. європейські картографи відносили її переважно до земель, що належали Великому Новгороду або Московському князівству. На карті М. Кузанського (1460) назва Біла Русь означає Московію (Russia Alba sive Moscovia). До кінця XV ст. абсолютна більшість картографів Білу Русь (Alba Russia) ототожнювала з територією Великого Новгорода (Новгородської республіки). На глобусі Меркатора (1541) "Russia Alba" показана на схід від Пскова. На мапі "Carta marina" Олафа Магнуса (1539) Біла Русь позначена біля озера Ільмень. На карті (1540) С. Мюнстера Московія і Біла Русь розміщені на схід від Дніпра, у районі Десни і Сейму. Стосовно частини сучасної території Білорусі, а саме – Полоцької землі, назва "Біла Русь" з'явилася на картах лише з кінця XVI ст. Французький видавець і картограф Юбер Жайо 1685 р. видав карту "La Russie Blanche ou Moscovie divisee suivant l'Estendue des Royaumes, Duches, Principautes, Provinces et Peuples: qui sont presentement sous la Domination du Czar de la Russie, cognu sous le Nom de Grand Duc de Moscovie" (Біла Русь, або Московія…).

Чорна Русь на картах того періоду охоплювала територію Польщі, Західної України, Московщини та Білорусі, про що свідчить назва карти "La Russie Noire ou Polonoise qui Comprend les Provinces de la Russie Noire de Volhynie et de Polodie divisees en leurs Palatinats Vulgairement Connues sous le Nom D'Ukraine ou Pays Des Cosaques" (Чорна Русь, або Польща, яка включає в себе провінції Чорної Русі, Волині, Поділля… відомих під назвою Україна або Країна Козаків) 1674 р.

Назви "Мала Руссія", "Мала Русь" вперше з'явилися на картах у 1699 р. Начерк карти виготовили іноземці на московській службі: лівонський картограф, генерал-майор Джордж фон Менджен (George von Mengden, 1628–1702) та шотландський картограф, фельдмаршал Яків Брюс (James Daniel Bruc; 1670–1735), а гравером був голландець Ян

Тессінг. "Географічна карта країн Малої та Великої Руссії" видана в Амстердамі у двох варіантах – російською та латинською мовами. На карті латинською мовою Україна позначена як "Країна Мала Руссія" (Pars Russiae Minor) у межах Наддніпрянщини і без тодішнього польсько-російського поділу по Дніпру; на карті російською мовою – "Мала Россія" (Малыя Россіи).

1700 р. Йоганн-Баптист Гоманн видав карту "Tabula Geographica qua pars Russiae Magnae Pontus Euxinus seu Mare Nigrum et Tartaria Minor cum finitimis Bulgariae, Romaniae et Natoliae Provinciis" (Географічна мапа частини Великої Росії, Понта Евксінського, або Чорного моря та Малої Татарії, разом з прикордонними провінціями Болгарії, Романії та Натолії), де територія України, що окупована Московією, позначена (яскраво-рожевим кольором) як *Мала Русь* (Pars Russiae Minoris), а Московія – як Велика Русь (Pars Russiae Maximae). Ця карта створена на основі "Географічної карти країн Малої та Великої Руссії".

Отже, назви Русь, Червона Русь – це лише давні назви України (про що свідчать численні картографічні матеріали).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вавричин М. Г.* Матеріали до історії картографії України у XVI ст. у фондах ЛНБ АН УРСР // Бібліотека і науково-технічний прогрес. Львів, 1975. С. 101–109.
2. *Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У.* Україна на стародавніх картах (кінець XV–перша половина XVII ст. // К. : ДНВП "Картографія", 2004. 207 с.
3. *Галушко К.* Україна на карті Європи: Україна та українці у картографії від Античності до XX століття. К., 2013. 143 с.
4. *Дашкевич Я. Р.* Територія України на картах XIII–XVII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. К., 1981. Вип. 7. С. 88–93.
5. Історичне картознавство України / Ред. Я. Дашкевич та ін. Львів; Київ; Нью-Йорк, 2004. 518 с.
6. *Клещевский А.* Имя страны "Россия" ("Russia") на западно-европейских картах XIV–XVI веков [Електронний ресурс]. URL: http://pravoslavnye.ru/monitoring_smi/2016/01/2016-01
7. *Кордт В.* Материалы по истории русской картографии. Киев, 1899. Вып. 1: Карты всей России и южных ее областей до половины XVII века. 15 с.
8. *Кордт В.* Матеріали до історії картографії України. К., 1931. Ч. 1. 100 с.
9. *Люта Т.* Україна на старожитніх мапах // Пам'ятки України: історія та культура. К., 1996. № 2. С. 51–56.
10. *Ляскоронский В.* Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России // Чтения Исторического общества Нестора Летописца. Киев, 1898. Кн. 12. С. 97–137.
11. *Осталецька О.* Видання провідних європейських картографічних закладів XVI–XVIII ст. у фондах сектора картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Вісник Львів. ун-ту. Сер. книгозн. бібліот. та інф. технол. 2010. Вип. 5. С. 130–136.
12. *Сосса Р. І.* Історія картографування території України. К., Либідь, 2007. 336 с.
13. *Тутківський П.* Матеріали для бібліографії мапознавства України (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). К., 1924. 63 с.
14. *Шелухин С. П.* Назва України: з картами. Відень: тов. "Франко син і спілка", 1921. 30 с.

REFERENCES

1. Vavrychyn, M. G. (1975). Materials to the history of cartography in Ukraine in XVI century in LNL USSR. *Library and science-technical progress,* 101–109 (in Ukrainian).
2. Vavrychyn, M. G., Dashkevych, Ja., & Kryshtalovych, U. (2004). *Ukraine on ancient maps (last XV–first half XVII century).* Kyiv: DNVP Cartography, 207 p. (in Ukrainian).
3. Galushko, K. (2013). *Ukraine on European map: Ukraine and Ukrainians in cartography from ancient to XX century*. Kyiv, 143 p. (in Ukrainian).
4. Dashkevych, Ja. (1981). Territory of Ukraine in maps of XIII–XVII century. *Historic research: Motherland history, 7*, 88–93 (in Ukrainian).
5. Dashkevych, Ja., & others (Eds.). (2004). *Historical cartography of Ukraine.* Lviv, Kyiv, New York, 518 pp. (in Ukrainian).
6. Kleschevskiy, A. *Name of country "Russia" on the West European maps of XIV–XVI century*. Retrieved from http://pravoslavnye.ru/monitoring_smi/2016/01/2016-01 (in Ukrainian).
7. Kordt, V. (1899). Materials in history of Russian cartography. *Maps of all Russia and south regions to second half XVII century, 1*, 15 p. (in Russian).
8. Kordt, V. (1931). *Materials to the history of cartography in Ukraine*. Kyiv, 100 p. (in Ukrainian).
9. Liuta, T. (1996). Ukraine on ancient maps. *Attractions of Ukraine: history and culture, 2*, 51–56 (in Ukrainian).
10. Liaskoronskiy, V. (1898). Foreign maps and atlases of XVI and XVII century belonging to South Russia. *Readinds of Historical Society of Nestor Chronicler, 12,* 97–137 (in Russian).
11. Ostaletska, O. (2010). Edition of European cartographical establishments XVI–XVIII centuries in funds of sector cartographical editions on National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskiy. *Visnyk of the Lviv University. Series bibliology, 5*, 130–136 (in Ukrainian).
12. Sossa, R. (2007). *History of cartography of the territory of Ukraine*. Kyiv: Lybid‘, 336 p. (in Ukrainian).
13. Tytkivskiy, P. (1924). Materials to bibliography of mapping in Ukraine (maps, atlases, albums). Kyiv, 63 p. (in Ukrainian).
14. Shelykhin, S. (1921). *Title Ukraine on maps*. Wien: Franko son and union, 30 p. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 30.05.2017
доопрацьована 25.10.2017
прийнята до друку 11.01.2018

ISSN 2078-6441. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2018. Випуск 52

THE TITLES "RUS", "RED RUS" ON EUROPEAN MAPS OF XIV–XVIII CENTURIES

Andriy Baitsar, Iryna Baitsar

Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: andro1966@ukr.net

Geographers and historians are interested in the origin of the title "Rus" for a long period. It is an object of numerous speculations and hypotheses contained in geographical, historical and linguistic-cultural research. During the last two centuries, an enormous number of sources that devoted to the origin of the title Rus were amassed in linguistics, historical and geographical literature.

The main aim of this article is to explore the location of Rus, Red Rus during different historical periods for indication of Ukrainian ethnic territory or its parts by using a foreign cartographic material of XIV–XVIII centuries.

Development and becoming of cartography in this period were analyzed. The use of names "Rus", "Red Rus" by European cartographers was researched. The views of researchers who have studied this question in different periods were analyzed.

Changes in the title of "Rus" on European maps during the research period were tracked based on a detailed study and analysis of scientific and cartographic sources, summarizing the results of geographical research toponymy of Ukraine.

The main maps, which depicted the territory of Rus, were chronologically described. A description of many old maps was made. The history of the mapping of the territory of Ukraine was represented in chronological order based on the processing of numerous cartographic and literature sources.

Key words: Rus, Red Rus, White Rus, Black Rus, map.